
Uloga crkvenih karitativnih organizacija na području zdravstvene i socijalne skrbi

Duško Lozina, Mirko Klarić, Split

UDK: 266.3 : 364

266.3 : 613

266.3 : 35

Izvorni znanstveni rad

Sažetak

Predmet ovog rada je analiza uloge crkvenih karitativnih organizacija u društvenoj zajednici na području zdravstvene i socijalne skrbi. Prati se crkveni angažman na uspostavi početnih oblika zdravstvene i socijalne skrbi, koji je trajao do pojave suvremene države i razvoja javnih službi. Tada dolazi do afirmacije koncepcije socijalne države, pa država putem svojega upravnog sustava preuzima obavljanje tih djelatnosti. Kriza postojećeg koncepta socijalne države dovodi do potrebe za jačanjem uloge nevladinih neprofitnih organizacija na području zdravstvene i socijalne skrbi. Usporedo s tim dolazi do reafirmacije načela supsidijarnosti i solidarnosti, koja bi trebala preuzeti integrirajuću i kohezivnu ulogu u suvremenoj društvenoj zajednici. Ta načela ujedno predstavljaju i važne sastavnice učenja katoličkoga socijalnog nauka, te čine polaznu osnovu za ustroj i funkcioniranje crkvenih karitativnih organizacija. Može se očekivati da će potreba za jačim angažmanom neprofitnih organizacija, temeljenih na načelima supsidijarnosti i solidarnosti, dovesti i do snažnijeg angažmana crkvenih karitativnih organizacija, zbog sukladnosti Crkvenog učenja i potreba suvremene socijalne države.

1. UVOD

Suvremena država i njezina uprava suočene su s brojnim institucionalnim i organizacijskim izazovima. Globalizacijski procesi, kriza socijalne države, pitanja političke, upravne i

financijske decentralizacije nisu samo problem tzv. tranzicijskih zemalja. I visoko razvijene zemlje suočene su s tim pitanjima.

Očito je da su se postojeći modeli upravljanja pokazali manjkavima i neučinkovitima, i da se sve teže nose s izazovima koje donosi suvremeni društveni razvoj. Traži se učinkovita reforma države i njezine uprave, kako u institucionalnom, tako i u organizacijskom smislu.

U posljednje vrijeme sve se više naglašava uloga nevladinih neprofitnih organizacija, koje bi na temelju provedene funkcionalne decentralizacije u sferi zdravstvene i socijalne skrbi trebale preuzeti značajniju ulogu. Takva su nastojanja sastavni dio širih reformskih procesa vezanih uz procese političke, upravne i financijske decentralizacije. Time se želi zadržati odgovarajući standard usluga za korisnike, uz istodobno smanjenje troškova ionako prenapregnutih državnih proračuna.

Osim toga, procesi decentralizacije imaju i svoju političku dimenziju, koja se očituje u dosljednom zastupanju načela supsidijarnosti i solidarnosti kao temeljnih gradivnih i kohezivnih načela suvremene društvene zajednice. Ta načela postaju idejom vodiljom za izgradnju suvremenih upravnih i političkih sustava na lokalnoj, nacionalnoj i nadnacionalnoj razini – od Europske povelje o lokalnoj samoupravi do Sporazuma iz Maastrichta.

Načela solidarnosti i supsidijarnosti po svojoj prirodi predstavljaju neka od temeljnih načela ugrađenih u učenja katoličkog socijalnoga nauka, i temelj su za ustrojstvo i djelovanje crkvenih karitativnih organizacija. Kriza socijalne države i najnoviji demokratski procesi koji postavljaju zahtjev za snažnijim angažmanom neprofitnih organizacija na području zdravstvene i socijalne skrbi, utječu i na Katoličku crkvu i njezine institucije.

Kako su solidarnost, supsidijarnost i ljubav prema bližnjemu sastavnice kršćanskog učenja, u situaciji kada se traže alternative postojećim modelima upravljanja društvenim poslovima može se očekivati veća prisutnost Katoličke crkve, i to upravo na onim područjima na kojima je njezino djelovanje i dosad bilo izraženo.

Predmet ovog rada bila bi uloga i značenje karitativnih organizacija Katoličke crkve na području zdravstvene i

socijalne skrbi, počela i razvoj tog angažmana do današnjih dana, osnovni aspekti na kojima se temelji, te projekcija budućeg razvoja s obzirom na aktualne reformske procese u suvremenim upravno-političkim sustavima.

2. RAZVOJ INSTITUCIJE JAVNOG ZDRAVSTVA U SREDNJEM VIJEKU. ULOGA CRKVE I BRATOVŠTINA U SKRBI ZA MARGINALNE SKUPINE

Već u razdoblju ranoga srednjeg vijeka javljaju se na našim hrvatskim prostorima institucije koje skrbe za bolesne i siro-mašne ili na neki drugi način hendikepirane pojedince, ukratko, za one koji pripadaju onodobnim marginalnim društvenim skupinama. Njihovi utemeljitelji bili su crkveni redovi, zatim bratovštine, ali i komune, odnosno slobodni kraljevski gradovi.

Još je Prvi ekumenski crkveni sabor, održan u Niceji godine 325. donio odluku o podizanju crkvenih bolnica. Takvu je bolnicu prvi sagradio biskup u Cezareji 369. godine.¹

Najstariji poznati hospitali na Zapadu bili su Hotel Dieu, utemeljen u Parizu 651. godine, i Albany Hospital, osnovan u Londonu 794. godine. U sklopu nekih benediktinskih samostana postojale su posebne zgrade, među kojima je bio ksenodohij (za smještaj stranaca, slugu i hodočasnika) i hospital pauperum et peregrinorum (za zbrinjavanje bolesnih siromaha i hodočasnika-putnika). Uz to, neke su službe u samostanima bile specijalizirane upravo za karitativno-medicinske zadaće. Tako se primjerice hospitalarius brinuo za goste, a informarius za bolesnike.

Termin hospicij, koji označava i gostinjac, odnosno mjesto gdje su se primali i zbrinjavali hodočasnici, kod naših se autora javlja i u značenju samostana ili prioriata. Pojam hospicij može označavati i redovničku kuću koja nije pravi samostan,

¹ D. Karbić, *Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovice XIII. do početka XVI. st.*, Historijski zbornik, god. XLIV (1), Društvo za hrvatsku povjesnicu, Zagreb, 1991., str. 63-64.

ali i konačište, dom za siromahe, a katkad i sam hospital.² U tom smislu "postanak i djelovanje takvih najstarijih ustanova vezan je kao i u ostalim dijelovima Europe, uz crkvene redove, benediktince, te posebice za templare i ivanovce. Ti redovi svoje su samostane i posjede imali obično izvan gradskih zidina, pa su stoga i karitativne ustanove koje su oni osnivali i vodili također bile izvan grada".³

Uz benediktince, templare i ivanovce, značajnu ulogu u promicanju karitativnih i zdravstvenih institucija, makar u njihovom rudimentarnom obliku u srednjem vijeku, imaju i redovi mendikanata (franjevci, dominikanci i klarise), koji siromaštvo smatraju jednim od stožera kršćanske vjere.⁴ Uz ove opće promjene u zapadnoj duhovnosti, na jačanje ovih karitativno-milosrdno-solidarističkih sentimenata prema marginalnim skupinama onoga doba, znatno je utjecala pojava pandemije kuge koja je u razdoblju od 1348. do 1350. godine decimirala otprilike trećinu stanovništva na potezu između Indije i Islanda. U Italiji su primjerice, Venecija i Firenca ostale bez 80 posto svoga stanovništva.

Osim crkvenih redova, temeljni pokretač za skrb o zdravlju u srednjovjekovnom razdoblju bile su bratovštine i same komune. U sjeverozapadnoj Europi bratovštine se spominju pod germanskim nazivom gilda (gildonia, gelda) već u 8. stoljeću. Istodobno, na jugu Europe susrećemo se s pojmovima confratria ili consortia, do 9. stoljeća, a poslije i confraternitas, fraternitas, devotio, fraglia, societas, collegium, sodalitas, religio, caritas ili schola.⁵ Bratovštine su pokazivale visoku razinu zauzetosti za svoje članove, posebice u bolesti, na smrtnom času, te u pomoći obiteljima preminulih članova.

² M. Mogorović-Crljenko, *Hospitali u Istri u srednjem i ranom novom vijeku*, Povijesni prilozi, br. 23/2002, Zagreb, str. 105-116.

³ *Isto*, str. 106.

⁴ Z. Ladić, *O nekim oblicima brige za siromašne i marginalne grupe u dalmatinskim komunama u kasnom srednjem vijeku*, Zbornik Odsjeka za povijesne i društvene znanosti, HAZU sv. XX, Zagreb, 2002., str. 1-27.

⁵ I. Benyovsky, *Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima*, Croatica Christiana Periodica, Institut za crkvenu povijest KBF Sveučilišta u Zagrebu, br. 41, god. XXI, , Zagreb, 1998., str. 137.

Njihova osnovna dioba bila je na vjerske i strukovne. Neke od prvih bratovština bile su tzv. flagelantske (bičevalačke) osnovane u Umbriji, djelomice i pod utjecajem askeze sv. Franje. Broj flagelanata navlastito je porastao u 14. stoljeću, za pandemije kuge. U Dalmaciji se flagelanti javljaju vrlo rano, pa se spominju u dokumentima iz 13. stoljeća u Zadru, Korčuli, Dubrovniku i Kotoru.

U svom djelovanju "bratovštine su podržavale dobrotvorne djelatnosti (opus pietatis et charitatis) te bile središta srednjovjekovne socijalne skrbi. Ove su organizacije osnivale bolnice, skloništa i ubožnice, te pružale pomoć kod pokopa člana obitelji".⁶

Hospitali u Dalmaciji bili su uzdržavani putom organizirane financijske potpore bogatih pojedinaca, koji su svojim legatima pomagali ove ustanove, ali i komunalnih vlasti i samih bratovština koje su ih osnivale.

Hospitali koje su osnivale bratovštine najčešće su imale i njihovu upravu. Hospitalom je u tom slučaju obično upravljao prior ili magister hospitalis. Rad priora nadzirale su osobe koje su za to bile određene u fundacionalnoj ispravi, npr. biskup ili uprava bratovštine. U slučaju hospitala koje je osnovala sama komuna, upravitelji su za svoj rad odgovarali izravno komunalnoj upravi. Hospitali u kontinentalnom dijelu današnje Hrvatske, primjerice onaj u Varaždinu, imali su i kupališta, koja su trebala siromasima osigurati potreban higijenski minimum.

Prvi hospitali u Istri javljaju se uz njezinu zapadnu obalu, najčešće izvan gradova, a zatim i u gradovima, a krajem srednjeg vijeka i u ranom novom vijeku nalazimo ih i u unutrašnjosti Istre. Tako je primjerice hospital u Koprju otvoren 1262. godine (hospital sv. Nazarija). U Poreču je djelovao hospital sv. Ivana Preko Mora koji je bio u rukama templara od godine 1240. U Puli su templari već u 12. stoljeću podigli hospital. Pazinski hospital osnovan je godine 1544., a u Motovunu se hospital sv. Ciprijana spominje još ranije, naime od 1330. godine. U Rovinju se godine 1475. osniva hospital za siromašne, bolesne

⁶ Isto, str. 153.

i nemoćne, posvećen Majci Božjoj od Milosrđa i sv. Lovri. U Rijeci se prvi hospital spominje godine 1440., a na otoku Rabu osnovan je leprozorij godine 1312., a hospital je podignut 1393. godine.

Zagreb je svoj prvi hospital dobio godine 1357. Tada je utemeljen hospital sv. Elizabete, koji se nalazio na kaptolskom području, na samome kaptolskom trgu ili na Dolcu. Hospital sv. Marije utemeljen je pak, krajem 14. stoljeća, a nalazio se je u blizini crkve sv. Marka na području slobodnoga kraljevskog grada. Hospitali sv. Antuna i sv. Petra spominju se u 14. stoljeću.

Na dalmatinskoj (južnohrvatskoj) obali, daleko najveći broj hospitala imao je Zadar. Prvi se hospitali javljaju već od 11. stoljeća, a tijekom 13. i 14. stoljeća utemeljena je većina zadarskih hospitala. I ovaj podatak zorno svjedoči o prestižnom položaju Zadra u srednjovjekovnom razdoblju među dalmatinskim komunama.

Svoj prvi hospital, imenom *Domus Christi*, Dubrovnik osniva godine 1347. Humanitarno-socijalna skrb bila je u Dubrovniku i inače uzorno organizirana kao socijalni sustav, a dubrovačke bratovštine bile su konstitutivni dio tog sustava.⁷ Za Dubrovčane je tijekom 13. i 14. stoljeća najvažnije područje trgovačkog poslovanja, ali istodobno i izvor svih mogućih zaraznih bolesti, bilo njegovo zaleđe. Kako je od godine 1358. Dubrovnik imao status suverene države s brojnim konzularnim i diplomatskim predstavnicima diljem balkanskog zaleđa, ali i Sredozemlja, a stari su se Dubrovčani motivirani pandemijom kuge, nastojali obraniti od zaraznih bolesti i zbog važnosti trgovine za svoju opstojnost, te su osnovali instituciju karantene, koja se razlikuje od izolacije leproznih i akutnih bolesnika, jer se kao stalna mjera provodi kod zdravih osoba, za koje se međutim sumnja da su zaražene. U tom smislu Dubrovnik ima svjetski prioritet u utemeljenju ove zdravstvene institucije, koja se u ono doba provodila na otoku Mrkanu ili u obližnjem Cavtatu. Veliko vijeće Dubrovačke Republike je 27.

⁷ V. Foretić, *Studije i rasprave iz hrvatske povijesti*, Književni krug - Matica hrvatska Dubrovnik, Split, 2001., str. 152.

srpnja 1377. godine donijelo odluku kojom osniva karantenu kao zaštitu od unošenja i širenja kužnih bolesti. Odredba je objavljena u knjizi zakona, tzv. Zelenoj knjizi (*Liber viridis*) pod naslovom "Veniens de locis pestiferis non intret ragusium nel districtum" ("Tko dolazi iz okuženih krajeva, neka ne stupa u Dubrovnik niti na njegovo područje"). Ta odredba o karanteni svakako je autentični i najvažniji obol Hrvata svjetskoj zdravstvenoj kulturi.⁸ Skrb za javno zdravlje očituje se i u različitim sanitarnim odredbama u statutima većine srednjovjekovnih dalmatinskih komuna, posebice u mje-rama prevencije od kuge, ali i u strogom nadziranju lijekova i hrane. Posebnost dalmatinskih gradova očitovala se i u činjenici da zbog razvijene pomorske trgovine oni grade tzv. lazarete ili izolacijske prostore, najčešće u blizini gradskih zidina. Tako je tijekom 15. stoljeća u Dubrovniku osnovan poseban karantenski lazaret na poluotoku Dančama. Krajem 15. stoljeća donesena je odluka o gradnji lazareta na Pločama, na mjestu gdje se sastaju glavni morski i kopneni trgovački put. U gotovo svim lukama u Dalmaciji izgrađeni su karantenski lazareti, a najvažniji su bili oni u Splitu i Zadru.

U Splitu, koji je bio relativno značajna pomorska luka i posrednik u trgovini između Istoka i Zapada, počinje izgradnja lazareta (nazvanih po sv. Lazaru - zaštitniku od kuge) godine 1581., a 1590. godine gradnja je dovršena. Roba i osoblje su prije nego bi se ukricali na brodove, morali u nekom lazaretu biti podvrgnuti raskuživanju i karanteni, koja je obično trajala

⁸ Opširnije o toj izuzetno značajnoj instituciji zdravstvene skrbi vidi u radu našeg vrsnog poznavatelja medicinskih prilika i javnog zdravstva kao javne službe, profesora povijesti medicine na Sorbonni M. D. Grmeka, *Le concept d'infection dans l' antiquité et au moyen âge les anciennes mesures sociales contre les maladies contagieuses et la fondation de la première quarantaine à Dubrovnik (1377.)*, Rad, JAZU, br. 384., knjiga XVI., str. 9-55, Zagreb. U ovom radu Grmek donosi iznimno dobar presjek socijalnih mjera protiv zaraznih bolesti, te u polemičnom tonu u odnosu na one koji nisu priznavali primat Dubrovnika u osnivanju karantene argumentirano pobija takva stajališta, držeći da je Venecija primjerice tu instituciju utemeljila tek godine 1403. Vidi s tim u svezi i rad I. Mitić, *Utjecaj kopnene trgovine na osnivanje dubrovačke karantene u XIV. stoljeću*, Rad, JAZU, br. 384., knjiga XVI, Zagreb, 1980., str. 85-92.

od petnaestak do mjesec dana. Za jedne od kugâ na početku 16. stoljeća, točnije od 1526. do 1527. godine, Split je izgubio dvije trećine svojih stanovnika, od ukupno njih 9000 koliko ih je brojio 1525. godine.⁹

3. SUVREMENA SOCIJALNA DRŽAVA. OD SREDNJOVJEKOVNOG MILOSRĐA K ORGANIZIRANOM SUSTAVU ZDRAVSTVENE I SOCIJALNE SKRBI

Izneseni prikaz povijesne uloge Crkve na području zdravstvene i socijalne skrbi pokazuje da je Crkva uvijek imala značajan angažman u socijalnom sektoru. U pojedinim razdobljima taj je angažman imao posebnu težinu i značenje.¹⁰ U tom smislu Puljiz ističe važnost koju je Crkva imala u srednjem vijeku na području zdravstva i socijalne skrbi.

On ističe da je za razumijevanje Crkvenog angažmana u srednjem vijeku potrebno ukazati na srednjovjekovnu instituciju milosrđa. Milosrđe predstavlja opću obvezu, koja je vrlo značajna za otkup grijeha. Stoga je za spas duše potrebno činiti djela milosrđa te donirati dobra Crkvi. Sama Crkva preuzima na sebe prikupljanje dobara, koja zatim dijeli potrebitima.¹¹ Prema Puljizu milosrđe i dobročiniteljstvo cvjetaju u 11., 12., i 13. stoljeću, pa stoga nije slučajno da je većina bolničkih institucija, kao posljedica dobročinstva bogatih ljudi, u zapadnoeuropskoj

⁹ M. Pera, *Kuga u Splitu 1526-1527.*, Kulturna baština, god. V, br.7-8/1978., str. 78-81, Split. Pouzdanu informaciju o konkretno poduzetim mjerama u gradu Splitu, za vrijeme jedne od epidemija kuge pri kraju 18. stoljeća vidi u radu N. Bezić-Božanić, *Prilog poznavanju života Splitskana u doba teške epidemije kuge 1783./1784.*, u: Kulturna baština, god. XI, br. 16, Split, 1985., str. 91-97.

¹⁰ Pavić navodi da su u srednjem vijeku bolnice osnivane uglavnom u okviru samostana, jer je u to vrijeme vladalo mišljenje da je briga o bolesnima i siromašnima, o napuštenoj djeci, starim ljudima kao i o školovanju dužnost ponajprije crkvenih organizacija ili privatnih dobrotvora. Usp. Ž. Pavić, *Od antičkog do globalnog grada*, Pravni fakultet, Zagreb, 2001., str. 170.

¹¹ V. Puljiz ovdje navodi naredbu Karla Velikog, prema kojoj se crkveni porez – desetina mora dijeliti na tri dijela: troškove za održavanje hrama, sredstva za uzdržavanje svećenika i pomoć siromašnima. Iako se iz ove odredbe

regiji osnovana upravo u 12. i 13. stoljeću, i to naročito duž hodočasničkih putova.

Nastankom suvremene države srednjovjekovno se milosrđe, organizirano od strane Crkvenih institucija, zamjenjuje pravom na odgovarajuću socijalnu skrb od strane države.

O demokratskoj institucionalizaciji države može se govoriti u tri etape, a svaku od njih obilježava nova generacija prava. Prvu generaciju prava čine građanska prava, stečena u 18. stoljeću, drugu politička, stečena u 19. stoljeću, a treću socijalna, stečena u 20. stoljeću.¹² Država, dakle, prolazi kroz institucionalnu stabilizaciju, koja traje tri stoljeća.¹³ Ona počinje nastankom države-zaštitnice (L' État Protecteur), a završava pojavom socijalne države, za koju se može reći da predstavlja proširenje klasične države zaštitnice. To se proširenje funkcija socijalne države pojavljuje u 19. stoljeću, kada su se umnožili socijalni problemi, dok sami ... intelektualni korijeni socijalne države sežu u nešto ranije razdoblje, prije svega u vrijeme Francuske revolucije.¹⁴ Miličić smatra da socijalna država predstavlja prirodan i/ili prijeko potreban slijed vladavine prava, koji je uvjetovan zbiljskim društvenim promjenama, za koje su vladavina prava i pravna država bile (same za sebe) neprimjerene i ograničavajuće.¹⁵

Pusić smatra da se socijalnom državom može smatrati ona država koja je preuzela odgovornost za temeljnu materijalnu dobit i materijalnu sigurnost svih građana. ... Takva je svrha

može prepoznati da postoji svjetovno pokroviteljstvo nad distribucijom pomoći siromašnima, nedvojbeno je da Crkva predstavlja osnovnu instituciju za socijalni angažman u srednjem vijeku. Usp. V. Puljiz, *Socijalne reforme zapada: od milosrđa do socijalne države*, u: *Revija za socijalnu politiku*, Zagreb, 1997., str. 34-35.

¹² Usp. T. H. Marshall, *Citizenship and Social Class*, Cambridge University Press, Cambridge, 1950. Usp. i B. Smerdel, *Slobode i prava čovjeka i građanina*, u: S. Sokol, – B. Smerdel, *Ustavno pravo*, Informator, 1998.

¹³ Usp. E. Pusić, *Uvjeti institucionalne stabilizacije socijalne države*, *Revija za socijalnu politiku*, br. 3-4/ 1996.

¹⁴ V. Puljiz, *nav. dj.*, str. 14.

¹⁵ Usp. V. Miličić, *Socijalna država, država blagostanja*, *Revija za socijalnu politiku*, god. 5, br. 4, 1998., str. 261.

sama po sebi tako dalekosežna i obuhvatna da je u njoj lako ugledati potencijalno novu svrhu države kao institucije, i prema tome, podlogu za novu institucionalizaciju, nov "ugovor" između građana i države, kojom građani prihvaćaju legitimitet državne vlasti, a ona jamči građanima socijalnu sigurnost.¹⁶

Upravne organizacije koje obavljaju poslove vezane uz socijalnu sigurnost razlikuju se od klasične državne uprave po tome što za svoje funkcioniranje ne trebaju u tolikoj mjeri državni monopol fizičke sile, kao što je to slučaj s klasičnim resorima državne uprave.¹⁷ Glavna sankcija njihovih propisa upućenih građanima nije primjena sile, već uskraćivanje službe koju obavljaju. Većina djelatnosti koje obavljaju javne službe započele su kao privatne, odnosno ne-državne, crkvena sirotišta, bolnice i sl., a razlozi koji se navode za postupni prijelaz ovih djelatnosti u javni sektor mogu se podijeliti u tri skupine: ekonomski psihološki i moralni.¹⁸

Postoje različita shvaćanja pojma javne službe. Duguit drži da je javna služba svaka ona djelatnost čije vršenje upravljači trebaju regulirati, osigurati i kontrolirati, jer je ona nužna za razvoj i ostvarivanje društvene međuovisnosti, i takve

¹⁶ E. Pusić, *Upravljanje u suvremenoj državi*, Društveno veleučilište, Zagreb, 2002., str. 180. Pusić ističe da je socijalna država nastala kao skup racionalnih mjera države kao organizacije, kojima je zajednički cilj prilagođavanje novim uvjetima života u industrijskom i urbanom društvu, pokušaj pronalaženja odgovora na mnogobrojna pitanja koja ti uvjeti nameću.

¹⁷ Klasični resori državne uprave su obrana, vanjski i unutarnji poslovi, financije i pravosuđe.

¹⁸ Prema Pusiću, neke od ovih općepotrebni društvenih djelatnosti iziskuju vrlo krupne početne intervencije, koje u pojedinim zemljama krupni poduzetnici nisu bili u stanju koncentrirati. Neke su djelatnosti koje se obavljaju kao javne službe vrlo korisne, ali se pokazalo da su njihovi korisnici nepouzdana kad je riječ o samostalnom ostvarivanju njihova interesa. To posebno vrijedi za službe koje su po svojoj prirodi opće, i za koje vrijedi logika tzv. kolektivne akcije, prema kojoj svaki korisnik nastoji svesti na minimum svoj prinos djelatnostima. Niz djelatnosti koje se obavljaju kao javne službe po svojoj prirodi imaju monopolni položaj na tržištu, te se držalo nemoralnim da se pojedinačni poduzetnici nađu u situaciji da koriste takav monopolni položaj na štetu korisnika službe. Usp. E. Pusić, *Nauka o upravi*, Školska knjiga, Zagreb, 1996., str. 85.

je prirode da može biti osigurana jedino posredovanjem sile kojom raspolažu osnivači. Prema tome, javna je služba svaka djelatnost koja je neophodno potrebna za razvoj društva, te čije neobavljanje dovodi do društvenog nereda. Stoga u svakom društvu javne službe moraju biti osnovane, regulirane i nadzirane od strane tijela političke vlasti.¹⁹ Za Braibanta javna služba kombinira organski ili institucionalni pojam svojstva pravne osobe (javnopravna ili privatnopravna osoba) s materijalnim ili funkcionalnim pojmom pravne osobe.²⁰ Jeze pak drži, da javna služba predstavlja tehnički postupak preko kojeg se zadovoljavaju potrebe od općeg interesa.²¹ Borković smatra da javna služba ima dva odvojena pojma: formalni i materijalni. Formalni pojam polazi od samog nositelja službe. Bitno je da službu obavlja²² neka javnopravna osoba, pa da sama služba dobije karakter javne službe. Kod materijalnog pojma javne službe težište se stavlja na prirodu službe, odnosno njezin materijalni sadržaj. Bitno je da određena društvena služba ima posebnu važnost za ostvarenje određenih interesa društvene zajednice, pa da joj se prizna karakter javne službe, čime se ona regulira u posebnom pravnom režimu. Ivanišević javnu službu shvaća kao interesnu situaciju u kojoj postoji određeni stupanj interesne ovisnosti korisnika neke društvene djelatnosti u odnosu na nositelje te djelatnosti.²³ Babac polazi od parametara koji određuju javnu službu. To su: pravosmjernost (*condordance de droit*, *Rechtsmäßigkeit*), profesionalitet (*professionnalité*, *Gewerbmäßigkeit*) i samoodgovornost (*auto-responsabilité*, *Eigenverantwortlichkeit*).²⁴

¹⁹ Usp. L. Duguit, *Preobražaji javnog prava*, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1929., str. 51.

²⁰ O tome više u: G. Braibant, *Le droit administratif Français*, Presse de la fondation nationale des sciences politiques & Dalloz, 1992.

²¹ Usp. G. Jeze, *Le fonctionnement des services publics*, Paris, 1926., str. 36-37.

²² Usp. I. Borković, *Upravno pravo*, Narodne novine, Zagreb, 2002., str. 15.

²³ Usp. S. Ivanišević, *Prilog diskusiji o pojmu javne službe*, Zbornik radova Visoke upravne škole, Zagreb, br. 5/1968., str. 71.

²⁴ Babac određuje pravosmjernost kao "...svaku šansu da se upravno djelovanje vodi s idejom o vladavini prava, međjutim prožeto s profesionalitetom, kao i etikom samoodgovornosti, profesionalitet kao ... svaku šansu da se javnu djelatnost obavlja *lex artis*, kao naručutom upravnom umijeću, ali s

Pojava javnih službi odraz je državne regulatorne politike. Prema teoriji neuspjeha tržišta (market failure theory) postoje određeni uvjeti u kojima tržište ne može izvršiti svoju funkciju i osigurati ravnopravno, slobodno i učinkovito tržišno natjecanje, uz istovremenu zaštitu prava korisnika, ili to može učiniti, ali uz određene posredne štetne učinke. Država stoga mora donijeti zakone i druge odgovarajuće normativne akte koji se primjenjuju na određene sudionike ili određene djelatnosti, kako bi se osigurala jednakopravnost i zaštitila prava svih subjekata u određenom odnosu.

Protivnici državne regulacije na ta shvaćanja reagiraju čitavim nizom protuargumenata. Prema njima, državna regulacija ne samo da ne uspijeva ostvariti funkcije koje su joj namijenjene već i proizvodi neželjene rezultate. Tako državna regulacija dovodi do uspostavljanja nadzornih organa i kontinuirane regulatorne kontrole. To pak neminovno dovodi do povećanja državnih rashoda. Istodobno, dolazi do slabljenja prilagodljivosti i inovativne učinkovitosti reguliranih gospodarskih grana.²⁵

4. KRIZA SOCIJALNE DRŽAVE I NEPROFITNI SEKTOR

Suvremeni društveni procesi, posebice globalizacija,²⁶ snažno utječu na instituciju socijalne države, te izazivaju

gospodarstvenošću prožeto i doktrinarno opravdano, a samo-odgovornost kao ... svaku šansu da upravno-pravni odnos bude usmjerivan s visokom spremnošću djelovnika na preuzimanje svojih respektivnih odgovornosti. B. Babac, *O činidbi javne službe kao kategoriji – neka paradigmatična razmatranja s motrišta rekonstrukcije "javne funkcije"*, Pravni vjesnik, god. 14, br. 1-4, 1998., str. 7-8.

²⁵ O tome više u: R. Kroker, *Deregulierung und Entbürokratisierung*, Cologne, 1985.

²⁶ Brojni su se autori bavili fenomenom globalizacije. Ovdje bi se moglo izdvojiti Puljizovo shvaćanje prema kojem globalizacija predstavlja porast međuovisnosti svijeta u ključnim domenama života. Globalizacija nije samo svjetsko, nego i regionalno povezivanje, te u tom smislu ona predstavlja etabliranje više nacionalnih razina za funkcioniranje suvremenih društava.

potrebu za njezinim redefiniranjem i prilagođavanjem suvremenim društvenim okolnostima. Pobornici deregulacije polaze od shvaćanja da stvaranje uvjeta za tržišnu alokaciju vodi k jeftinijoj i boljoj proizvodnji, povećava korisnicima mogućnost izbora i ubrzava proces inovacije.²⁷ Od kraja sedamdesetih godina do danas postoji čitav niz javnih službi i djelatnosti u kojima je izvršena deregulacija: telekomunikacije, promet (željeznički, cestovni i zračni); dijelovi energetskog sektora (nafta i plin); dijelovi tržišta kapitala (banke, osiguravajuća društva).²⁸

Koprić i Marčetić drže kako je zlatno doba kapitalizma i socijalne države trajalo negdje do sredine 1970-tih godina dvadesetog stoljeća. Od tad započinje period propitivanja socijalne države, koji je dodatno aktualiziran dolaskom

O tome više u V. Puljiz, *Globalizacija i socijalna država*, u: S. Zrinščak (ur.), *Globalizacija i socijalna država*, Studijski centar socijalnog rada Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Savez samostalnih sindikata Hrvatske, Zagreb, 1998.

²⁷ Usp. E. W. Böckenförde, *Demokratie und Repräsentation. Zur Kritik der heutigen Demokratiediskussion*, Hannover, 1983.

²⁸ I u Hrvatskoj je dobar dio gore navedenih djelatnosti dereguliran. Djelomično je privatiziran TV program prodajom trećeg kanala državne televizije RTL-u. Privatiziran je Hrvatski telekom, a većinski je paket dionica prodan Deutsche Telekomu, koji je promijenio ime tvrtki, izbacivši joj pridjev Hrvatski i dajući joj ime T-com. INA je djelomično privatizirana, a njezina privatizacija ulazi u drugu fazu, kada će država izgubiti nadzor nad kontrolnim paketom dionica. Je li takva odluka pametna u situaciji kad INA praktično ima monopol na tržištu, a cijene nafte dosežu vrtoglavu visinu, uz predviđanje njihova daljnjeg rasta, ostaje vidjeti. Gotovo su sve hrvatske banke prodane i danas se nalaze u vlasništvu stranog kapitala, tako da i u tom segmentu hrvatska država ne može pretjerano na njih utjecati. Osim toga, u neposrednoj budućnosti predviđa se deregulacija i privatizacija HEP-a. Čak se razmišlja i o mogućnosti privatizacije sustava zdravstvene zaštite, koja je već djelomično provedena jer je mreža primarne zdravstvene zaštite uglavnom privatizirana (liječnici opće medicine i stomatolozi). Međutim, postoje razmišljanja da bi se išlo i u daljnju privatizaciju, koja bi uključivala prodaju bolnica i drugih zdravstvenih ustanova sekundarne i tercijalne zdravstvene zaštite privatnom kapitalu. O tome više u Klarić, M.: *Upravno-politički aspekti sustava zdravstvene zaštite*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2004.

²⁹ Usp. I. Koprić - G. Marčetić, *Kriza socijalne države, reforme javne uprave i hrvatsko upravno osoblje*, Hrvatska javna uprava, god. 2, br. 1, 2000., str. 33. Oni navode da se kriza isprva pokušavala objasniti kao posljedica

neoliberalnih konzervativnih političkih snaga na vlast u pojedinim zemljama.²⁹

Pusić također smatra da je do krize socijalne države došlo 1975. godine, i da ona kontinuirano i dalje traje. Njezin temeljni uzrok je tehničko–gospodarska i informatička revolucija, koja je iz osnova promijenila tehnološke uvjete proizvodno–gospodarskog procesa.³⁰

Na tragu ovih razmišljanja je i Puljiz, koji drži da su na krizu socijalne države i promjene koje su utjecale na formiranje socijalne politike na međunarodnoj razini utjecale tri determinante: a) ekonomska konkurencija koja uzrokuje socijalni damping; b) nastanak zajedničkog tržišta kapitala i rada koji slabi nacionalne socijalne sustave i utječe na njihov transfer na internacionalnu razinu i c) međunarodne migracije koje uzrokuju dohodovne transfere među nacijama.³¹

Veliki dio dominantnog diskursa o krizi i budućem razvoju socijalne države tijekom osamdesetih godina prošlog stoljeća bio je usmjeren na navodni antagonizam između obilježja socijalne države i njezinih liberalnih aspekata. Ovo shvaćanje polazi od postavke da je država blagostanja postala veliko opterećenje za gospodarstvo, i da njegov rast i konkurentnost trpe zbog prevelikih troškova i rigidnosti koje im nameće financiranje sustava socijalne sigurnosti.³²

Dosadašnji razvoj socijalne države ukazao je na nekoliko značajnih momenata o kojima bi valjalo voditi računa. Dinamika potražnje od države blagostanja, zbog pojave sve brojnijih i bolje organiziranih korisnika i potražitelja, međusobnog suparništva u njihovim zahtjevima te uključivanjem sve većeg broja pitanja

objektivnih ekonomskih, demografskih i sličnih poteškoća. Kasnije se javljaju složenije i sofisticiranije interpretacije, koje u obzir uzimaju veći broj uzročnih faktora, koji nisu samo racionalne i uzročne naravi, nego imaju i ideoloških i političkih konotacija.

³⁰ Usp. E. Pusić, *Pitanja socijalne države; Rasprava na okruglom stolu: Hrvatska kao socijalna država*, Revija za socijalnu politiku, god. 4, 1997., br. 1, str. 22.

³¹ Usp. V. Puljiz, *Globalizacija i socijalna država*, nav. dj., str. 12.

³² Usp. K. Ofe, *Modernost i država*, Filip Višnjić, Beograd, 1999., str. 216.

u raspravu, pokreće proces rastućih očekivanja, koji se razvija vlastitom snagom i podrazumijeva prijelaz sa sprječavanja siromaštva k univerzalnom jamčenju određenoga društvenog položaja.³³ Socijalna država više ne jamči samo minimalne standarde blagostanja i dobrobiti, ona osigurava maksimalne standarde blagostanja.³⁴

Kreatori socijalne države prisiljeni su uzimati u obzir postulate tržišnoga gospodarstva. Stoga programi države blagostanja više teže tome da postanu "reaktivni", a ne "aktivni", odnosno "diferencirani", a ne "integrirani", osim u najpovoljnijim institucionalnim i gospodarskim odnosima. Dakle, tržišna priroda gospodarstva sprječava socijalne politike da ostvare onaj stupanj racionalnosti i djelotvornosti u primjeni koji bi ih učinio imunima na utjecaj gospodarskih promjena, fiskalnih kriza kao i oscilacija u gospodarskom ciklusu.³⁵

Upravo je kriza socijalne države ukazala na potrebu redefiniranja uloge nevladinog neprofitnog sektora³⁶ u obavljanju djelatnosti koje po svojoj prirodi obavljaju javne službe.³⁷

³³ Usp. isto, str. 219.

³⁴ A. C. Zijderfeld, *The Ethos of the Welfare State*, International Sociology, vol. 1, no. 4, 1986., str. 452-453.

³⁵ O tome više u: R. Mishra, *The Welfare State in Crisis*, Brighton, 1984. Usp. J. Habermas, *Die Krise des Wohlfahrtsstaates und die Erschöpfung utopischer Energien*, u: J. Habermas, *Die neue Unübersichtlichkeit*, Frankfurt, 1985.

³⁶ Bežovan iznosi kako je neprofitni sektor prilično složen pojam, i da ga nije moguće jednoznačno definirati. Ovisno o okolnostima gospodarskoga i političkog razvoja, neprofitni se sektor različito naziva u različitim državama. Različitost termina nije samo lingvističke prirode, već znači različit obujam djelatnosti i različitu reguliranost rada tog sektora. Tako se u Francuskoj upotrebljava pojam *économie sociale*, u Njemačkoj *Verein*, u Britaniji *public charities* ili *voluntary sector*, Americi *nonprofit sector*, u zemljama Srednje Europe razvoj neprofitnog sektora veže se uz zaklade, a u zemljama u razvoju koristi se termin *nongovernmental organisations*. G. Bežovan, *Socijalna politika i neprofitni sektor* u: V. Puljiz (ur.), *Socijalna politika*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005.

³⁷ Može se reći da postoji nekoliko tipova neprofitnih organizacija. Kada su u pitanju uslužne organizacije, njih se razvrstava u dva idealna tipa: uslužne organizacije, koje služe svoje članove, i organizacije od opće koristi. Udruge

Neprofitne organizacije karakteriziraju sljedeća obilježja:

1. one su privatne, institucionalno odvojene od države i njezine uprave, ali mogu primati novac iz vladinih izvora, a predstavnik državnih tijela može sjediti u njihovu odboru;

2. imaju vlastitu upravu i mogućnost nadziranja svojih aktivnosti putem unutarnjeg postupka upravljanja;

3. u svoj rad uključuju dragovoljce koji besplatno obavljaju njihove djelatnosti;

4. ako se u njihovu poslovanju javi dobit, ona se ne raspo-djeljuje članovima, nego se koristi za unaprijeđivanje djelatnosti organizacije;

5. propisima se predviđa način osnivanja i osnovna načela njihova organizacijskog ustrojstva.³⁸

U literaturi se navodi čitav niz prednosti neprofitnih organizacija, koje su vezane za njihov socijalni angažman:

- nisu birokratizirane, i nisu potrebni posebni zakonski propisi i procedure kako bi one pomogle u zadovoljenju socijalnih potreba;

- širenjem altruizma predstavljaju protutežu rastućoj individualizaciji u društvu;

- učinkovitije su i njihovi su programi djelotvorniji, dobra i usluge koje nude kvalitetniji su i imaju nižu cijenu. Kvaliteta se postiže obvezanošću i motiviranošću onih koji rade na programima. Kako su oni dijelom i volonteri, to snižava ukupnu cijenu usluga;

- imaju različite izvore financijskih sredstava, što ih čini relativno neovisnima i pridonosi održivosti njihova razvoja;

koje služe svoje članove ustrojene su kao članske organizacije, pravilima udruge propisuju se potrebni preduvjeti za pristupanje udruzi kao i prava i obveze članova udruge, a sudjelovanje u radu je na volonterskoj osnovi. Organizacije od opće koristi usmjerene su na maksimalizaciju koristi koju će imati predstavnici ciljanih skupina. Njihove su usluge dio općeg dobra, a imaju formalnu organizacijsku strukturu s propisanom procedurom odlučivanja. O tome više u: G. Bežovan, *nav. dj.*

³⁸ O tome više u: L. M. Salamon – H. K. Anheier, *The Emerging sector: The Nonprofit Sector in Comparative Perspective – An Overview*, Johns Hopkins University Institute for Policy Studies, Baltimore, 1994.

- počivaju na široj podršci različitih dionika, koji su im na raspolaganju glede mobilizacije dodatnih resursa za njihove programe. Tako imaju svoje članove, sponzore i uprave u kojima često sjede ugledni članovi društvene zajednice.³⁹

5. CRKVENE NEPROFITNE ORGANIZACIJE

NA PODRUČJU ZDRAVSTVENE I SOCIJALNE SKRBI

U tom kontekstu valja promatrati i ulogu Katoličke crkve i njezinih organizacija u sferi zdravstvene i socijalne skrbi. Danas Katolička crkva ima jasna i prepoznatljiva stajališta u sferi socijalne skrbi, koja su u skladu s tradicijom katoličkoga socijalnog nauka. Njime je početkom 20. stoljeća Crkva redefinirala svoju ulogu u otvorenom i pluralnom civilnom društvu. Snažna i prepoznatljiva uloga socijalnih organizacija Katoličke crkve važno je obilježje pojedinih sustava socijalne skrbi u Europi.

Posebno se može istaknuti uloga Crkvenih dobrotvornih organizacija u Njemačkoj, gdje su snažno uključene u sustav zdravstvene zaštite i socijalne skrbi.⁴⁰ U Njemačkoj je, zbog promicanja načela supsidijarnosti, došlo do uske suradnje između države i neprofitnih organizacija – crkvenih i svjetovnih. Stvoren je tako trostrani odnos, u koji su uključeni korisnici zdravstvenih i socijalnih usluga, neprofitne organizacije koje pružaju navedene usluge, te država koja iz javnih prihoda financira čitav sustav. Crkvene neprofitne organizacije razvile su usku suradnju s lokalnim vlastima i čine koncept lokalne socijalne države. One u obavljanju zdravstvene i socijalne skrbi uživaju velik ugled jer su uspjele osigurati kvalitetu u obavljanju zdravstvene i socijalne skrbi uz relativno niske troškove.⁴¹

³⁹ Usp. G. Bežovan, str. 403-404.

⁴⁰ Usp. M. Vilain, *Nonprofit management - Current Challenges for Personnel Management in German Welfare Organisations*, http://www.civil-society-network.org/download/Vilain_Nonprofit-Management%20-%20Current%20Challenges.pdf. Preuzeto 15. 09. 2005.

⁴¹ Usp. F. Bönker – H. Wollman, *Incrementalism and Reform Waves: the Case of Social Services Reform in the Federal republic of Germany*, *Journal of European Public Policy*, no. 3, 1996., str. 441-460.

S druge strane, u Francuskoj je Revolucija godine 1789. prekinula tradiciju crkvenih neprofitnih organizacija. Uloga Crkve ostala je značajna u katoličkim školama. U ranim osamdesetim godinama prošlog stoljeća socijalistička je vlada pokrenula proces jačanja nevladinih udruga, s ciljem stvaranja korporativističkog tipa suradnje države i neprofitnih organizacija.⁴² Time se reafirmirala i uloga neprofitnih crkvenih organizacija, kojima se pružila mogućnost snažnijeg angažmana na području zdravstvene zaštite i socijalne skrbi.

Mogu se izdvojiti dva osnovna načela na kojima se temelji angažman Crkvenih neprofitnih organizacija na području zdravstvene i socijalne skrbi: načelo supsidijarnosti i načelo solidarnosti.

Načelo supsidijarnosti prvotno se spominje u djelima različitih autora tijekom 18. i 19. stoljeća. Rabi ga Antonio Rosmini-Serbati u djelu *Filosofia della politica*, zatim Charles Alexis de Tocqueville u djelu *Demokracija u Americi* te John Stuart Mill u djelu *O slobodi*.⁴³

Pojam supsidijarnosti jasno određuje Papa Pio XI. u enciklici *Quadragesimo anno*. U središnjem dijelu teksta enciklike se navodi: "Kao što ne valja pojedincima oduzimati i predavati državi one poslove koje oni mogu obavljati na vlastitu odgovornost i vlastitom marljivošću, tako je nepravedno i vrlo škodljivo, i za javni poredak opasno davati većemu i višemu društvu one poslove koje mogu izvršavati manje i niže zajednice. Svaka naime društvena ustanova mora po svom pojmu i značenju pomagati udovima društvenog tijela, a ne smije ih nikada ni uništiti ni sasvim prisvojiti" (*Quadragesimo anno*, 80).⁴⁴ U daljnjem tekstu enciklika jasno određuje sadržaj pojma supsidijarnosti. "Potrebno je da vrhovna državna vlast

⁴² Usp. G. Bežovan, *Socijalna politika i neprofitni sektor*, u: V. Puljiz, (2000.), str. 231.

⁴³ Vidi opširnije o tome u tekstu J. Jelenić, *Ostvarivanje načela supsidijarnosti – trajni izazov i za građane i za institucije*, *Obnovljeni život* 60 (2005), br. 3, Zagreb, str. 329-331.

⁴⁴ M. Valković (ur), *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka. Socijalni dokumenti Crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991.

nižim ustanovama prepušta manje važne poslove i brige koje bi joj inače oduzimale mnogo vremena. Na taj će način slobodnije i uspješnije vršiti ono što je jedino njezin posao, jer jedino ona to može izvršiti. A taj će njezin posao biti, kako već kada budu slučaj i potreba donosili: nadzirati, bdjeti, bodriti i obuzdavati. Stoga neka državni vladari budu duboko uvjereni u ovo: što bude savršeniji hijerarhijski red među raznim udruženjima, u skladu s načelom 'pripomoćne službe' (supsidijarnosti), to će uspješniji biti autoritet društvene vlasti, i to će sretniji i radosniji biti položaj države." (*Quadragesimo anno*, 81).⁴⁵ Može se stoga reći kako se najcjelovitije i najrazrađenije učenje o supsidijarnosti nalazi upravo u socijalnom nauku Katoličke crkve. Za Crkvu načelo supsidijarnosti predstavlja samu bit društvenog organiziranja, te se kao takvo niti može niti smije zaobići.

Nijedno drugo načelo nije tako snažno i dramatično utjecalo na razvitak suvremenoga demokratskog društva kao i na izgradnju modernih demokratskih institucija kao načelo supsidijarnosti. Može se reći da je upravo ono snažno pridonijelo novoj poslijeratnoj dekoncentraciji države, kroz decentralizaciju ovlasti i odlučivanja te jačanje lokalne samouprave.⁴⁶ Načelo supsidijarnosti ugrađeno je u Sporazum iz Maastrichta, a jedno je od temeljnih načela Europske povelje o lokalnoj samoupravi.⁴⁷

Prema Gavriću⁴⁸ načelo supsidijarnosti ima tri zadaće:

- Pojedincima se ne smije oduzimati ono što mogu učiniti sami i vlastitim sredstvima, niti se to smije prebacivati na zajednicu. To načelo vrijedi i za manje skupine nižega poretka u odnosu prema većim skupinama koje zauzimaju više položaje. Gavrić se ovdje poziva na *Katekizam Katoličke Crkve* (br. 1894),

⁴⁵ *Isto.*

⁴⁶ O koncentraciji i dekoncentraciji državne vlasti vidi više u: E. Pusić, *Država i državna uprava*, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb, 1999., str. 26-42.

⁴⁷ O tome vidi u: D. Lozina, *Lokalna samouprava: poredbeno i hrvatsko iskustvo*, Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2004., str. 102.

⁴⁸ Usp. A. Gavrić, *Načelo supsidijarnosti*, Glas Koncila, br. 41 (1581), 2004.

u kojem piše da prema načelu supsidijarnosti ni država ni neko više društvo ne smiju zamijeniti inicijativu i odgovornost osoba i posrednih tijela. Prema tome, neka skupina ne smije činiti ono što može učiniti pojedinac, niti veća društvena zajednica može činiti ono što može učiniti manja društvena zajednica na nižoj razini. Konačno, država ne smije poduzeti ono što može učiniti neka manja zajednica;

- Svaka je društvena djelatnost po svojoj naravi supsidijarna, mora služiti kao potpora članovima društvenoga tijela i ne smije ih nikada uništavati niti apsorbirati. Gavrić navodi stajalište Ivana Pavla II., koji upozorava kako je zadaća države poštivanje načela supsidijarnosti. Papa Wojtyła tako upozorava da se "društvo višega reda ne smije miješati u nutarnji život društva nižega reda lišavajući ga njegovih nadležnosti, nego naprotiv mora mu pomagati u slučaju nužde te mu pomoći da uskladi svoje djelovanje s djelovanjem drugih društvenih komponenata u vidu zajedničkog dobra";⁴⁹

- Zajednica višega reda ili sama država može samo u slučaju neispravnosti ili u slučaju krajnje nemoći tražiti zamjenu pojedinaca ili njihovih skupina. Takva inicijativa treba biti iznimna i vremenski ograničena. Općenito gledajući, država nema pravo prisvajati sebi privatnu inicijativu. Kad je očito da takvih inicijativa nedostaje, država ih ponajprije nastoji stvoriti.

Šarić navodi da je za socijalno etičko razumijevanje načela supsidijarnosti od presudnog značenja da princip supsidijarnosti stoji u službi načela solidarnosti. U tom smislu princip govori kako se nešto organizira, dakle, kako se po mogućnosti učinkovitije i slobodno uspostavlja socijalni red.⁵⁰

Solidarnost predstavlja jednu vrlo kompleksnu pojavu, koja je u svojoj biti ambivalentnog karaktera. Suvremena ili organska solidarnost bazira se na podjeli rada,

⁴⁹ Usp. i I. Tićac, *Etički pogled na demokraciju Karola Wojtyle*, Acta Jadertina, br. 1, 2004., str. 19-32.

⁵⁰ Usp. I. Šarić, *Solidarnost i supsidijarnost kao temelji socijalnog tržišnog gospodarstva*, Revija za socijalnu politiku, god. 4, br. 4, 1997., str. 343.

profesionalizaciji, pripadnosti ovoj ili onoj socijalnoj kategoriji. Ona odražava postojeću konstelaciju u društvu, a ona je rezultat prije svega ustoličenja novih organizacijskih principa, a osobito principa vlasti, koji sankcionira zatečeno stanje interesne neravno-pravnosti i nejednakosti... Solidarnost na mikro planu, to znači na nivou tvornice, političke partije, religiozne sekte, raznih udruženja itd., u značajnoj mjeri razvija odnose bliskosti i povezanosti među ljudima i pomaže im da se posve ne izgube u otuđenoj stvarnosti. Ta solidarnost koja snažno obilježava život ograničenih skupina ljudi ne smije se identificirati s tzv. društvenom solidarnošću ili planetarnom solidarnošću. Dok je podloga gore naznačene solidarnosti osjećajna povezanost pripadnika spomenutih grupa, dotle su temelj ove potonje solidarnosti instrumenti socijalne politike, socijalnog osiguranja, preraspodjele društvenog dohotka itd.⁵¹

Solidarnost se kao pojam izvorno pojavljuje u Francuskoj,⁵² ali je zemlja začetka i prvotne teološke razrade Njemačka. U potrazi za srednjim načelom društvenog ustroja između liberalnog individualizma i socijalističkog kolektivismu, skupina njemačkih teologa, uglavnom isusovaca, posegnula je za solidarnošću jer je u njemu otkrila načelo društvenog ustroja koje je najviše u skladu s kršćanskom moralkom. To načelo ne bi predstavljalo neku sredinu, u smislu kompromisa između liberalizma i kolektivismu, već novi i originalni izraz odnosa između čovjeka i društva.⁵³

Ipak, solidarizam nije od Crkve prihvaćen onako kako su to zamišljali njegovi tvorci. Razlog leži u činjenici da su oni uistinu pokušavali pronaći neki "treći put" između liberalizma i

⁵¹ D. Lozina, *Solidarnost kao princip integracije*, magistarski rad, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb, 1985., str. 91-92.

⁵² O porijeklu riječi solidarnost i njezinu nastanku više u: D. Lozina, *Neke napomene uz pojam solidarnosti*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, god. 37, br. 3-4, Zagreb, 1987., str. 561-569. O pravnim korijenima solidarnosti i njezinom razvoju iz pravnog u etički pojam vidi i Ž. Tanjić, *Izazov pojma solidarnosti za sustavno-teološko promišljanje*, Bogoslovska smotra, str. 458-459.

⁵³ Š. Marasović, *Porijeklo i sadržaj pojma "solidarnost"*, Bogoslovska smotra, LXXIV (2004), br. 2, str. 356.

komunizma, vjerujući da su ga pronašli upravo u solidarizmu. Crkva pak za svoj nauk ne drži da je on neki treći put, pa samim tim ni solidarizam ne može biti njegov sinonim.⁵⁴ To naravno ne znači da Crkva ne promišlja o socijalnim problemima i značenju solidarnosti u društvu. Bitan pokretač kršćanskog promišljanja o ovim temama bila je enciklika Lava XIII. *Rerum novarum* i enciklika pape Pija XI. *Quadragesimo anno*.⁵⁵

Za razumijevanje teološkog shvaćanja pojma solidarnosti važno je određenje koje u enciklici *Sollicitudo rei socialis* daje Ivan Pavao II. Za njega je solidarnost ... čvrsta i postojana odlučnost zauzeti se za opće dobro, to jest za dobro svih i svakoga, jer smo mi uistinu za sve odgovorni.⁵⁶ Interpretirajući ovu definiciju solidarnosti, Marasović posebno naglašava shvaćanje solidarnosti kao čvrste i postojane odlučnosti zauzimanja za opće dobro. Ta odlučnost proizlazi iz uvjerenja da su upravo pohlepa za dobiti i žeđ za vlašću kočnice punog razvoja. One se mogu pobijediti jedino zalaganjem... za dobro bližnjega i spremnošću da, u evanđeoskom duhu, "izgubimo sebe" radi drugoga, umjesto da ga iskorištavamo, te da "mu služimo", umjesto da ga tlačimo radi vlastite koristi.⁵⁷ Prema tome, solidarnost se može shvatiti kao ... unutrašnja opcija za drugoga u nevolji popraćena takvom vanjskom pomoći i podrškom da, od onoga tko ih pruža, iziskuju određeni rizik.⁵⁸

Solidarnost i supsidijarnost trebale bi postati unutarnja načela društvenog reda te ujedinjujuća snaga društva. U tom smislu, govoreći o solidarnosti kao unutarnjem načelu društvenog uređenja, potrebno je istaknuti stajalište pape Ivana Pavla II. o važnosti solidarne organizacije, odnosno discipliniranog rada u socijalnoj suradnji. On uočava da

⁵⁴ Usp. isto, str. 356-357.

⁵⁵ Usp. S. Baloban – V. Dugalić, *Neke oznake solidarnosti u katoličkoj socijalnoj misli u Hrvatskoj 1900.-1945.*, Bogoslovska smotra, LXXIV (2004), br. 2, str. 494.

⁵⁶ Usp. SRS, br. 38, cit. prema Š. Marasović, *nav. dj.*, str. 366.

⁵⁷ Š. Marasović, *nav. dj.*, str. 366-367.

⁵⁸ Š. Marasović, *Pokazatelji duha solidarnosti među franjevcima i franjev-kama*, Revija za socijalnu politiku, god. 4, br. 4, 1997., str. 361.

je nekoć odlučujući faktor proizvodnje bila zemlja, poslije kapital, a danas je sve više sam čovjek i njegova sposobnost za solidarnu organizaciju.⁵⁹

Potreba za reafirmiranjem i snaženjem načela solidarnosti i supsidijarnosti, koja bi trebala preuzeti integrirajuću i kohezivnu ulogu u društvenoj zajednici, dovodi do jačanja uloge kako svjetovnih, tako i crkvenih neprofitnih organizacija na području zdravstvene i socijalne skrbi. U tom smislu, od osobitog je značenja angažman crkvenih neprofitnih organizacija, koje daju poseban prinos u izgradnji socijalno pravednije društveno-političke zajednice. Time crkvene karitativne udruge pridonose ostvarenju načela supsidijarnosti i solidarnosti, koja predstavljaju važan dio učenja katoličkoga socijalnog nauka.

Uz načela supsidijarnosti i solidarnosti, važnu ulogu u djelatnosti crkvenih neprofitnih organizacija ima dragovoljstvo. Dragovoljcem se može smatrati osoba koja dragovoljno i besplatno obavlja neki rad ili službu izvan svog redovnog zanimanja u određenoj trajnosti za dobro drugih osoba, neke zajednice ili društva općenito.⁶⁰

Europska povelja o volonterstvu iz 1998. godine volonterski rad određuje kao djelatnost u interesu ljudi, koja nije motivirana financijskim sredstvima, odvija se na lokalnoj ili nacionalnoj razini, miroljubiva je i utemeljena na osobnoj motivaciji slobode izbora, potiče razvoj ljudskih potencijala i kvalitetu življenja po načelima solidarnosti, daje poticaj iskorištavanju poduzetničkih prigoda te samoorganiziranju ljudi pri rješavanju problema.⁶¹ Dimenzija dragovoljstva vrlo je važna u brojnim crkvenim neprofitnim organizacijama, te se

⁵⁹ O tome više u: R. Anić, *Solidarnost u učenju Ivana Pavla II.*, Revija za socijalnu politiku, god. 4, br. 4, 1997., str. 353.

⁶⁰ N. A. Ančić, *Važnost dragovoljstva u crkvenoj zajednici. Teološko promišljanje i eklezijalne značajke*, u: N. A. Ančić – D. Šimundža, *Dragovoljstvo u Crkvi. Potrebe i mogućnosti*, Caritas Nadbiskupije Splitsko-makarske i Crkva u svijetu, Split, 2005., str. 7-8.

⁶¹ Usp. G. Črpić, *Kršćanska motivacija za rad i dobrovoljnost*, u: N. A. Ančić, – D. Šimundža, *Dragovoljstvo u Crkvi. Potrebe i mogućnosti*, Caritas Nadbiskupije Splitsko-makarske i Crkva u svijetu, Split, 2005., str. 30.

bez nje ne može zamisliti suvremena karitativna djelatnost na području zdravstvene i socijalne skrbi.

6. POJEDINE KARITATIVNE KATOLIČKE ORGANIZACIJE U HRVATSKOJ

Od organizacija koje se bave karitativnom djelatnošću izdvojili bismo Hrvatski Caritas, Katoličku udrugu Kap dobrote i Katoličku udrugu Lovret.

Hrvatska biskupska konferencija na svojem je jesenskom zasjedanju 1992. u Zagrebu promijenila ime Caritasa Biskupske konferencije u Hrvatski Caritas. Statut Hrvatskog Caritasa donesen je godine 1992. Hrvatski Caritas sastoji se od Središnjeg ureda i 11 biskupijskih Caritasa. Središnji ured Hrvatskog Caritasa ima prostorije u Zagrebu. Hrvatski Caritas povezan je s Internacionalnim Caritasom i održava veze s nacionalnim i međunarodnim humanitarnim ustanovama.⁶²

Katolička udruga Kap dobrote osnovana je 1990. godine. Registrirana je i kao udruga građana, u skladu sa Zakonom o udrugama i kao privatno vjerničko društvo u Crkvi, u skladu s odgovarajućim odredbama kanonskog prava. Aktivnosti društva raznovrsne su i brojne. Članovi se brinu za zbrinjavanje napuštenih i onih bez prenoćišta. Udruga je stoga osnovala prenoćište Predah u Zagrebu. Udruga vodi brigu i o bolesnima i materijalno ugroženima. Broji više od 300 članova, a ima ispostave u Sisku i Splitu.⁶³

Katolička udruga Lovret za pomoć starijim i nemoćnim osobama osnovana je 1998. godine. Osnovana je i registrirana kao udruga prema Zakonu o udrugama. Statut Udruge je sukladno Zakoniku kanonskoga prava Katoličke crkve pregledao i odobrio tadašnji ordinarij mons. Ante Jurić. Poticaj za osnivanje Udruge dale su Sestre franjevske s Lovreta iz Splita.

⁶² Usp. A. Polegubić, *Laici u Crkvi i društvu u Hrvatskoj*, Dom i svijet, br. 297., 22. svibnja 2000.

⁶³ Usp. *isto*.

Od početka 2005. Udruga je organizirala izvaninstitucionalnu skrb putem Službe za pomoć i njeгу u kući. Prema programu rada Udruge predviđeni su različiti oblici pomoći: pomoć u kućanstvu, pomoć pri održavanju osobne higijene i higijene prostora u kojem se bolesna osoba nalazi, pomoć pri održavanju socijalnih veza, pomoć pri zadovoljavanju osnovnih potreba – pratnja k liječniku, odlazak u različite urede, na bogoslužje, itd.⁶⁴

7. ZAKLJUČAK

Crkva je u ranom srednjem vijeku imala temeljnu ulogu u uspostavi početnih oblika socijalne i zdravstvene skrbi. U tome su poglavito prednjačili pojedini crkveni redovi, bratovštine, ali i slobodni kraljevski gradovi diljem Europe. U samom početku srednjovjekovlja supsidijarnost i solidarnost se javljaju kao dio organske strukture karitativno-socijalnog djelovanja Crkve. Supsidijarnost i solidarnost, iako još teorijski nedostatno obrađene, sastavni su dio djelovanja crkvenih redova i bratovština.

Država se u suvremenom smislu riječi pojavljuje tek kasnije, te se u okviru suvremenoga međunarodnog prava smatra da do potpunog konstituiranja suverenih nacionalnih država dolazi tek završetkom tridesetogodišnjeg rata, kojim se zaustavlja sukob katoličkih i protestantskih zemalja uspostavom Westfalskog mira 1648. godine. Prijelaz s lokalnih autonomnih zajednica koje neposredno reguliraju svoj život na državu, znači i “zaborav” solidarnosti i supsidijarnosti kao temeljnih načela socijalnog djelovanja i njihovo transponiranje u složeni državni upravni sustav. Putem koncepta javnih službi i kasnije, preko koncepcije socijalne države, uprava preuzima institucionalnu skrb za marginalne društvene skupine. To, na žalost, u konačnici ne jamči uvijek mogućnost ostvarivanja

⁶⁴ Lj. Todorčić, *Iskustva volonterskog rada Katoličke udruge Lovret*, u: N. A. Ančić – D. Šimundža, *Dragovoljstvo u Crkvi. Potrebe i mogućnosti*, Caritas Nadbiskupije Splitsko-makarske i Crkva u svijetu, Split, 2005., str. 77-83.

određenih prava iz sfere socijalne politike, zbog birokratske degeneracije javne uprave.

Pojavom totalitarnih društvenih poredaka unutar katoličkoga socijalnog nauka raste senzibilitet prema socijalnim pitanjima, što se očituje u preporodu načela solidarnosti i supsidijarnosti najprije enciklikom *Quadragesimo anno*, a poslije i u drugim crkvenim dokumentima.

Suvremeno doba, prožeto globalizacijskim procesima, dovodi do krize koncepta socijalne države. Javlja se "kapitalizam bez rada", koji više ne jamči onu razinu sigurnosti na planu zdravstvene i socijalne skrbi. Javlja se potreba za redefiniranjem položaja i uloge neprofitnih organizacija – svjetovnih i vjerskih, od kojih se očekuje da preuzmu značajniju ulogu na području zdravstvene i socijalne skrbi, te postanu značajniji akteri u reformiranom konceptu socijalne države.

U tom smislu može se uočiti snažna prisutnost načela solidarnosti i supsidijarnosti u srednjem vijeku putem različitih crkvenih redova i bratovština, njihov postupni "zaborav" zbog razvoja javnih službi i uspostave socijalne države, i ponovna reafirmacija putem različitih organizacija neprofitnoga sektora. Vidi se, dakle, jedan evolucijski moment u društvenom razvoju, gdje se kao temeljni nositelji solidarnosti i supsidijarnosti umjesto malih autonomnih zajednica javljaju neprofitne organizacije, koje se pokazuju kao promicatelji ovih načela u suvremeno doba.

Crkva u svojem poslanju ima štovanje ljudske osobe. Samim tim razumljiva je crkvena zauzetost za osnivanje i razvoj neprofitnih karitativnih organizacija, putem kojih se želi ojačati društveni angažman Crkve i ostvariti snažnija participacija u obavljanju onih javnih poslova koji služe na dobrobit svim građanima određene društvene zajednice. Držimo da bi ta uloga Crkve, paralelno s jačanjem načela supsidijarnosti i solidarnosti u suvremenim upravno-političkim sustavima, mogla postati još izraženija i prisutnija nego što je danas.

The role of church charities in the field of health and social care

Summary

The subject of this work is the analysis of the role of Church charities in a social community in the field of health and social care. Church engagement in establishing the initial forms of health and social care, which lasted until the advent of contemporary state and development of public services, is observed. Then follows the affirmation of the concept of social state, so that the state takes over the mentioned activities through its governing system. The crisis of the existing concept of social state brings to the point where the role of non-governmental non-profit organizations in the field of health and social care increasingly gain strength. Paralelly with this, the reaffirmation of the principle of subsidiarity and solidarity takes place, which should take over the integrative and cohesive role in contemporary society. These principles are, at the same time, the important components of teaching of the Catholic social doctrine, and they are the starting point for the formation and work of Church charities. It is to expect that the need for a more intensive engagement of non-profit organisations, founded on the principles of subsidiarity and solidarity, may encourage a more intensive engagement of Church charities, due to the consonance of church teaching with the needs of contemporary social state.

Literatura:

- N. A. ANČIĆ, *Važnost dragovoljstva u crkvenoj zajednici. Teološko promišljanje i eklezijalne značajke*, u: N. A. Ančić – D. Šimundža, *Dragovoljstvo u Crkvi. Potrebe i mogućnosti*, Caritas Nadbiskupije Splitsko-makarske i Crkva u svijetu, Split, 2005.
- R. ANIĆ, *Solidarnost u učenju Ivana Pavla II.*, *Revija za socijalnu politiku*, god. 4, br. 4, 1997.

- B. BABAC, *O činidbi javne službe kao kategoriji – neka paradigmatična razmatranja s motrišta rekonstrukcije "javne funkcije"*, Pravni vjesnik, god. 14, br. 1-4, 1998.
- S. BALOBAN – V. DUGALIĆ, *Neke oznake solidarnosti u katoličkoj socijalnoj misli u Hrvatskoj 1900.-1945.*, Bogoslovska smotra, br. 2, Zagreb, 2004.
- I. BENYOVSKY, *Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima*, Croatica Christiana Periodica, Institut za crkvenu povijest KBF Sveučilišta u Zagrebu, br. 41., god. XXI, Zagreb, 1998.
- N. BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Prilog poznavanju života Splitskana u doba teške epidemije kuge 1783/1784.*, Kulturna baština, god. XI, br. 16, Split, 1985.
- G. BEŽOVAN, *Socijalna politika i neprofitni sektor*, u: V. Puljiz (2000.).
- G. BEŽOVAN, *Socijalna politika i neprofitni sektor*, u: V. Puljiz (ur.): *Socijalna politika*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005.
- E. W. BÖCKENFÖRDE, *Demokratie und Repräsentation. Zur Kritik der heutigen Demokratiediskussion*, Hannover, 1983.
- F. BÖNKER – H. WOLLMAN, *Incrementalism and Reform Waves: the Case of Social Services Reform in the Federal republic of Germany*, Journal of European Public Policy, no. 3, 1996.
- I. BORKOVIĆ, *Upravno pravo*, Narodne novine, Zagreb, 2002.
- G. BRAIBANT, *Le droit administratif Français*, Presse de la fondation nationale des sciences politiques & Dalloz, 1992.
- G. ČRPIĆ, *Kršćanska motivacija za rad i dobrovoljnost*, u: N. A. Ančić – D. Šimundža, *Dragovoljstvo u Crkvi. Potrebe i mogućnosti*, Caritas Nadbiskupije Splitsko-makarske i Crkva u svijetu, Split, 2005.
- L. DUGUIT, *Preobražaji javnog prava*, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1929.
- V. FORETIĆ, *Studije i rasprave iz hrvatske povijesti*, Književni krug - Matica hrvatska Dubrovnik, Split, 2001.

- A. GAVRIĆ, *Načelo supsidijarnosti*, Glas Koncila, br. 41 (1581), 2004.
- M. D. GRMEK, *Le concept d'infection dans l'antiquité et au moyen âge, les anciennes mesures sociales contre les maladies contagieuses et la fondation de la première quarantaine à Dubrovnik (1377.)*, Rad, JAZU, br. 384, knjiga XVI.
- J. HABERMAS, *Die Krise des Wohlfahrtsstaates und die Erschöpfung utopischer Energien u: J. Habermas, Die neue Unübersichtlichkeit*, Frankfurt, 1985.
- S. IVANIŠEVIĆ, *Prilog diskusiji o pojmu javne službe*, Zbornik radova Visoke upravne škole, Zagreb, br. 5/1968.
- J. JELENIĆ, *Ostvarivanje načela supsidijarnosti – trajni izazov i za građane i za institucije*, Obnovljeni život, sv. 60, br. 3, Zagreb, 2005.
- G. JEZE, *Le fonctionnement des services publics*, Paris, 1926.
- D. KARBIĆ, *Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovice XIII. do početka XVI. st.*, Historijski zbornik, god. XLIV(1), Društvo za hrvatsku povjesnicu, Zagreb, 1991.
- M. KLARIĆ, *Upravno-politički aspekti sustava zdravstvene zaštite*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2004.
- I. KOPRIĆ – G. MARČETIĆ, *Kriza socijalne države, reforme javne uprave i hrvatsko upravno osoblje*, Hrvatska javna uprava, god. 2, br. 1, 2000.
- R. KROKER, *Deregulierung und Entbürokratisierung*, Cologne, 1985.
- Z. LADIĆ, *O nekim oblicima brige za siromašne i marginalne grupe u dalmatinskim komunama u kasnom srednjem vijeku*, Zbornik Odsjeka za povijesne i društvene znanosti, HAZU, vol. XX, Zagreb, 2002.
- D. LOZINA, *Lokalna samouprava: poredbeno i hrvatsko iskustvo*, Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2004.
- D. LOZINA, *Neke napomene uz pojam solidarnosti*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, god. 37, br. 3-4, Zagreb, 1987.

- D. LOZINA, *Solidarnost kao princip integracije*, magistrarski rad, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb, 1985.
- Š. MARASOVIĆ, *Pokazatelji duha solidarnosti među franjevcima i franjevkama*, Revija za socijalnu politiku, god. 4, br. 4, 1997.
- Š. MARASOVIĆ, *Porijeklo i sadržaj pojma "solidarnost"*, Bogoslovska smotra, br. 2., Zagreb, 2004.
- T. H. MARSHALL, *Citizenship and Social Class*, Cambridge University Press, Cambridge, 1950.
- V. MILIČIĆ, *Socijalna država, država blagostanja*, Revija za socijalnu politiku, god. 5, br. 4, 1998.
- R. MISHRA, *The Welfare State in Crisis*, Brighton, 1984.
- I. MITIĆ, *Utjecaj kopnene trgovine na osnivanje dubrovačke karantene u XIV. stoljeću*, RAD, JAZU, br. 384., knjiga XVI, Zagreb, 1980.
- M. MOGOROVIĆ-CRLJENKO, *Hospitali u Istri u srednjem i ranom novom vijeku*, Povijesni prilozi, br. 23/2002, Zagreb.
- K. OFE, *Modernost i država*, Filip Višnjić, Beograd, 1999.
- Ž. PAVIĆ, *Od antičkog do globalnog grada*, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2001.
- M. PERA, *Kuga u Splitu 1526-1527.*, Kulturna baština, god. V, br.7-8/1978.
- A. POLEGUBIĆ, *Laici u Crkvi i društvu u Hrvatskoj*, Dom i svijet, br. 297., 22. svibnja 2000.
- V. PULJIZ, *Globalizacija i socijalna država*, u: Zrinščak, S.(ur.): *Globalizacija i socijalna država*, Studijski centar socijalnog rada Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Savez samostalnih sindikata Hrvatske, Zagreb, 1998.
- V. PULJIZ, *Socijalne reforme zapada: od milosrđa do socijalne države*, Revija za socijalnu politiku, Zagreb, 1997.
- E. PUSIĆ, *Država i državna uprava*, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb, 1999.
- E. PUSIĆ, *Nauka o upravi*, Školska knjiga, Zagreb, 1996.
- E. PUSIĆ, *Pitanja socijalne države; Rasprava na okruglom stolu: Hrvatska kao socijalna država*, Revija za socijalnu politiku, god. 4, 1997., br. 1.

- E. PUSIĆ, *Upravljanje u suvremenoj državi*, Društveno veleučilište, Zagreb, 2002.
- E. PUSIĆ, *Ujeti institucionalne stabilizacije socijalne države*, Revija za socijalnu politiku, br. 3-4/ 1996.
- L. M. SALAMON – H. K. ANHEIER, *The Emerging sector: The Nonprofit Sector in Comparative Perspective – An Overview*, Johns Hopkins University Institute for Policy Studies, Baltimore, 1994.
- B. SMERDEL, *Slobode i prava čovjeka i građanina*, u: S. Sokol, – B. Smerdel, *Ustavno pravo*, Informator, 1998.
- I. ŠARIĆ, *Solidarnost i supsidijarnost kao temelji socijalnog tržišnog gospodarstva*, Revija za socijalnu politiku, god. 4, br. 4, 1997.
- Ž. TANJIĆ, *Izazov pojma solidarnosti za sustavno-teološko promišljanje*, Bogoslovska smotra, god. LXXIV, br. 2, 2004.
- I. TIČAC, *Etički pogled na demokraciju Karola Wojtyle*, Acta Jadertina, br. 1, 2004.
- Lj. TODORIĆ, *Iskustva volonterskog rada Katoličke udruge Lovret*, u: Ančić, N. A. – Šimundža, D., *Dragovoljstvo u Crkvi. Potrebe i mogućnosti*, Caritas Nadbiskupije Splitsko-makarske i Crkva u svijetu, Split, 2005.
- M. VALKOVIĆ, (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*. Socijalni dokumenti Crkve, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991.
- M. VILAIN, *Nonprofit management-Current Challenges for Personnel Management in German Welfare Organisations*, http://www.civil-society-network.org/download/Vilain_Nonprofit-Management%20-%20Current%20Challenges.pdf. Preuzeto 15. 09. 2005.
- A. C., ZIJDERFELD, *The Ethos of the Welfare State*, International Sociology, vol. 1, no. 4, 1986.